

A nyelvtudomány aktuális kérdései

Tanulmányok Nyomárkay István emlékére

Szerkesztette
NAGY SÁNDOR ISTVÁN

MTA Modern Filológiai Társaság
Budapest, 2021

Szerkesztette
NAGY SÁNDOR ISTVÁN

Társszerkesztő
Zachar Viktor

Lektorálta
Benó Attila
Zachar Viktor

ISBN 978-963-508-968-0

© A szerkesztők, 2021
© Modern Filológiai Társaság, 2021

Kiadja
MTA Modern Filológiai Társaság
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/D

A kiadásért felelős
a Modern Filológiai Társaság elnöke, Nagy Sándor István

Nyomda
Bíró Family Nyomda és Könyvkiadó
1046 Budapest, Nádor u. 26.

TARTALOMJEGYZÉK

Lectori salutem	10
PÁTROVICS PÉTER In memoriam Nyomárkay István DSc.	14
GERHARD NEWEKLOWSKY Meine Zusammenarbeit mit István Nyomárkay	17
GADÁNYI KÁROLY Emlékek. Prof. dr. Nyomárkay István tiszteletére	25
NYOMÁRKAY ISTVÁN Világkép és nyelvi rendszer a közép-európai nyelvekben	27
ISTVÁN NYOMÁRKAY – SÁNDOR ISTVÁN NAGY In Memoriam Radoslav Katičić (1930–2019)	41
ALBERT SÁNDOR Még egyszer Basó „békás” haikujának fordításairól	45
ANDRIĆ EDIT Az 'ajak' és a 'száj' a magyar és a szerb frazeológiában	56
BALÁZS GÉZA Kétféle megközelítés – kétféle nyelvtudomány	70
BAŃCZEROWSKI JANUSZ Przytowania polskie i węgierskie o Polakach i Węgrach	79
BÁRÁNY ERZSÉBET A budapesti szlavisztikai iskola hatása a Kárpátaljáról érkezett hallgatók tudományos világlátására a XX. század 40-es éveinek első felében	85
BENŐ ATTILA – NAGY SÁNDOR ISTVÁN Romániai magyar fordításirodalom 1944–1960 között	97
CS. JÓNÁS ERZSÉBET Kognitív pragmatika és fordításstilisztika	130
DUDÁS MÁRIA A nő nyelvi képe a magyar frazeológiában	141
FÖLDVÁRI MIKLÓS A Varázsfuvola magyar fordításairól	150

FRANK TIBOR	
A budapesti Angol Tanszék indulásai	164
GALAMBOS DALMA	
Mit tudunk meg a magyar műfordítókról a CEATL 2020-as felmérésének részleges eredményeiből?	173
GAZDAG VILMOS	
A katonai szolgálat hatása a kárpátaljai magyar férfiak nyelvhasználatára	187
GERCSÁK GÁBOR	
Kettős névrajz a magyar atlaszokban	200
GÓSY MÁRIA	
Hangtan, fonetika, beszédtudomány	214
HETÉNYI ZSUZSA	
Kutatás és házkutatás: Bulgakov <i>Kutyaszívének</i> szovjet és magyarországi kiadási kálváriája	227
HETÉNYI ZSUZSA – ANTONINA KRASNOPOLSKAYA	
«избровая бикса» и «золотой дукат».	
О гендерно значимой лексике в языке каторги и лагерей гулага	235
IMRE ATTILA	
Politikai és politikával érintkező szakterületek terminusai	245
JÁSZAY LÁSZLÓ	
Néhány aspektuselméleti kérdésről alkalmazott nyelvészeti megközelítésben	263
KLAUDY KINGA	
A párhuzamos szerkesztés megőrzése a fordításban mint kohézióteremtő eszköz	273
KOROMPAY KLÁRA	
Magyar nyelvtörténet és romanisztika:	
két tudományterület metszéspontjai Bárczi Géza és Szabics Imre munkásságában	282
LAKATOS ALIZ	
A nyelvi purizmus érvényesülése az erdélyi magyar fiatalok körében	295

LESFALVI TIBOR	
Vázlat a sajtó szerepéről, jelentőségéről egy alföldi szlovák nyelvszigeten, a járatott sajtótermékek alapján az 1880-as években	312
LESFALVINÉ CSENGŐDI ÁGNES	
Glosbe, a többnyelvű online szótár	326
MÁTHÉ DÉNES	
A magyar nyelv jogi és szociolingvisztikai helyzete Romániában	332
NAGY NÓRA	
Képteremtő explicitáció	340
NAGY SÁNDOR ISTVÁN	
Mikes Kelemen <i>Törökországi leveleinek</i> román fordításairól	355
PACSAI IMRE – NAGY SÁNDOR ISTVÁN	
Egyes székely hagyományok keleti motívumainak ismertetése	385
PÁTROVICS PÉTER	
A burgenlandi német nyelvjárások magyar lexikai elemeiről	410
PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ	
A műfordító hangja: a kultúraközvetítés személyes motivációi	418
SOHÁR ANIKÓ	
Mit gondolnak a műfordítók saját magukról? Egy felmérés eredményei 2.	431
SZAKÁLY SZILVIA	
Explicitáció egy nyelvi minimumra törekvő irodalmi műfaj esetén: az Örkeny-egypercesek angol fordításának vizsgálata	442
VESELSZKI ÁGNES	
Gasztrohelyesírás: a kulináris diskurzustól az étel- és italnevek írásmódjáig	453
VIHAR JUDIT	
Misima Jukio magyarországi megjelenései műfordításai tükrében	465
ZACHAR VIKTOR	
Az év szavai Németországban az elmúlt évtizedben (2011–2012)	478
ZOLTÁN ANDRÁS	
Varia etymologica	486

A katonai szolgálat hatása a kárpátaljai magyar férfiak nyelvhasználatára*

GAZDAG VILMOS

főiskolai docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Abstract: In the present paper, we attempt to present the lexical borrowings from the state language established in connection with military life in the language use of Hungarian men in Transcarpathia. The work is based on the results of an empirical study paying special attention to informants' changes in language skills. In connection with the Hungarian military language in Transcarpathia, the peculiar situation arose that it did not function as a professional language or as a group language in the traditional sense. This is related to the fact that official communication in the military only occurs in the current state language. Accordingly, men living in Transcarpathia learned the military language in Russian or Ukrainian, depending on the length of their military service (i.e., whether they served before or after 1991). Additionally, precisely due to the lack of opportunities to use the mother tongue, it is impossible to speak of Hungarian military slang in the case of military service.

Keywords: Transcarpathian Hungarian, military service, state language effect, lexical borrowings, thematic groups

1. Bevezetés

A kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban, mint minden más határon túli magyar nyelvváltozatban, megfigyelhető az államnyelvi hatás(ok) érvényesülése (lásd például Cserniczkó 1998). A korábbi vizsgálatok zöme ugyanakkor elsősorban a köznyelv sajátosságaira összpontosítva próbálta meg a helyi és a magyarországi nyelvhasználat gyakorisági eltéréseit (Cserniczkó 2003), a kódváltásokat (Márku 2008; 2013) és a kölcsönszavakat tanulmányozni (Cserniczkó-Hires 2003; Bárány-Cserniczkó 2009).

A kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban meghonosodott kölcsönszavak kutatása Lizanec Péter (1970), Kótyuk István (1974, nyomtatásban 2007), Fodó Sándor (1973) munkássága révén már a múlt század 70-es éveiben kezdetét vette. Ugyanakkor e kutatások a kölcsönszavak rögzítésén, etimológiai, esetleg fogalomkörü besorolásán túl nem igazán vettek figyelembe szociolingvisztika szempontokat. A kölcsönszavak ez irányú tudományos vizsgálatai csak az utóbbi években kezdődtek meg. E kutatások azt is igazolták, hogy a kárpátaljai magyarok

¹*„Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

nyelvhasználatában számos olyan kölcsönszó ismert és használatos, amely elsősorban a katonai élethez köthető (Gazdag 2010; 2015; 2021).

Kárpátalján a magyar katonai nyelvhasználat kapcsán az a speciális helyzet állt elő, hogy az szaknyelvként és a hagyományos értelemben vett csoportnyelvként sem funkcionál.

Ez azzal áll összefüggésben, hogy a katonaságban a hivatali érintkezés kizárólag csak a mindenkori államnyelven folyik. A Kárpátalján élő férfiak ennek megfelelően a katonai szolgálatuk idejétől függően (azaz, hogy 1991 előtt, vagy azt követően szolgáltak) orosz vagy ukrán nyelven ismerték meg a katonai szaknyelvet. És az anyanyelv használati lehetőségeinek hiányából fakadóan a katonai szolgálat idejére vonatkozóan lényegében magyar katonai szlengről sem lehet beszélni.

Amennyiben viszont a katonai szlengből elindult szavakon nemcsak a katonaviselt férfiak emlékezetében megőrződő, általuk elterjesztett, a passzív szókincsben meglévő, esetleg a katonai élmények elmesélésekor használt szavakat értjük, hanem a katonai szlengből eredő és a társadalom más csoportjainak a nyelvében meggyökerező kifejezéseket is (Kiss 2008: 16), akkor a kárpátaljai magyar lakosság körében a katonai élethez köthető, de általánosan ismert és elterjedt szavak egyértelműen a katonai szleng körébe sorolhatók.

Jelen munka során egy empirikus vizsgálat eredményei alapján a kárpátaljai magyar férfiak nyelvhasználatában a katonai étellel kapcsolatosan meghonosodott államnyelvi kölcsönszavak tematikus bemutatására teszünk kísérletet, külön figyelmet szentelve az adatközlők nyelvtudásának alakulására is. Mindezek előtt viszont ejtsünk néhány szót a katonai nyelvről, illetve az ahhoz kapcsolódó tagolási lehetőségekről.

2. A katonai nyelv: szaknyelv és szleng

A katonai szaknyelv nem más, mint „a katonai élet szükségleteit, a felszerelést, a hadi technikát, a fegyvereket, tehát jellegzetesen katonai fogalmakat megnevező és főleg katonák által használt szakszókincs”, melyen belül „a nyelvhasználat szituációjának megfelelően három réteg különül el” (Kis 1988: 32). Az előző meghatározásban említett három réteg: a katonai szaknyelv, a katonai köznyelv és katonai szleng, melyek kapcsolata egy függőleges irányú tagolódást feltételez. Kis Tamás (2002: 106) véleménye szerint „vitathatatlanul látszik, hogy a katonai szleng a sorkatonák által használt csoportnyelv, melyet el kell különítenünk egyrészt a köznyelvtől és a nyelvjárásoktól, másrészt pedig a hivatalos katonai szaknyelvtől”.

A függőleges tagolódáson kívül „megfigyelhetjük a katonai nyelv vízszintes, területi megoszlását is. Ez természetesen csak az alsó nyelvi szinten van meg, hisz a katonai szakirodalmi és köznyelv írásban szabályozott (kodifikált)

nyelvváltozat” (Kis 1992: 348). Ilyen jellegű elkülönülés jellemzi a mindenkori államnyelvek által jelentős mértékben befolyásolt kárpátaljai magyar az anyaországi katonai szleng viszonyát is.

Bár érdemes megjegyezni azt is, hogy az 1950–1965 közötti időszakot „leginkább a szovjet hadsereg felszerelésének rendszeresítése, illetőleg ennek a katonai szlengben való tükröződése jellemzi” (Kis 2008: 35), s így, illetve az orosz katonai csapatok magyarországi tartózkodása révén időszakos jelleggel az anyaországi katonai szlengre is hatott az orosz nyelv. Ez a hatás azonban korántsem tekinthető a kárpátaljai magyarok nyelvére vonatkozó, orosz nyelvű seregben kibontakozó nyelvi hatással egyenértékűnek.

3. A kutatásról

A kutatásunkat a világhírű kapcsán bevezetett korlátozások miatt online kérdőíves felmérés formájában próbáltuk meg elvégezni. Az adatközlők online formában való elérése, a kárpátaljai magyar lakosság helyzetének ismerete alapján előreláthatólag is alacsony válaszadási arányt sejtett.

Az elmúlt közel két évtizedben a kárpátaljai férfitlakosság körében ugyanis szinte elenyésző azoknak az aránya, akik teljesítették volna a jelenleg amúgy kötelező sorkatonai szolgálatukat. Így el lehet azt mondani, hogy a közösségi oldalakat aktívan használó, 18–35 éves korosztályban szinte nincsenek olyan személyek, akik potenciális adatközlők lehetnének. Ezen túl ők, illetve a tőlük idősebb, de még aktív keresőként tevékenykedő 35–50 év közötti generáció túlnyomó többsége külföldi, általában gyári munkából próbálja biztosítani a családjá megélhetését, s a napi 8–12 órás munkaidő mellett vélhetően nem kérdőív-kitöltéssel szeretné szabadidejét tölteni. Az idősebb, nyugdíjas korosztály körében pedig alacsony azoknak az aránya, akik aktív internet-felhasználók lennének. Ezért a jelen munkában bemutatott kutatás eredményeit a karantén-intézkedések enyhítését követően még papír alapú kérdőív-kitöltésekkel és interjúkkal kívánjuk majd bővíteni és elmélyíteni.

A kérdőívre mutató linket 2020 decembere elején tettük közzé a Facebook közösségi oldalon, s a jelen munka megírásáig (2021. január 27-ig) összesen 25 fő küldte azt vissza.

4. Az adatközlőkről

A válaszadóink közül 3 fő ukrán nemzetiségüként, illetve egy fő kivételével (ő a magyart és az ukránt is anyanyelveként jelölte meg) mindannyian magyar anyanyelvüként határozták meg magukat. A magyar nyelv vonatkozásában a nyelvismeretre vonatkozó kérdések is hasonló eredményt mutattak. Az ukrán és orosz nyelv ismereti szintje az adatközlők körében magasnak nevezhető, ami nyilvánvalóan azzal is összefüggésbe hozható, hogy a katonai szolgálat során e

nyelvek intenzív használatára voltak kényszerülve, s így bizonyos mértékben sikerült azokat elsajátítaniuk (ezzel kapcsolatosan lásd például Gazdag 2015: 27). A bevonuláskori nyelvtudásukat illetően ilyen, és ehhez hasonló módon nyilatkoztak:²

„Tatjana levelét Anyeginhez tudtam, de azt, hogy adjatok egy pohár vizet azt nem.” (Beregszász, 1972); *„Eleinte nem értettem minden orosz szót, főleg a katonasággal kapcsolatosakat.”* (Zápszony, 1967); *„Bár én tanultam meg legelőször az eskü szövegét, de nem értettem, és sokáig zavart, hogy nem érzettem mire esküdtem.”* (Barkaszo, 1978).

A nyelvi helyzet, illetve az államnyelven történő mindennapi kommunikáció kényszere természetesen gyors nyelvtanulást biztosított. Erről az alábbiak szerint nyilatkoztak:

„Eleinte, fél évig voltak nehézségek, azután már nem tudtak megkülönböztetni az anyanyelveiktől. Pl. Amikor bekerültem névsorolvasásnál olyan oroszul beszéltek, hogy a saját nevem nem értettem névsorolvasásnál.” (Szőlősgyula, 1968); *„Az első hónapokban, fél év után viszont szabadon kommunikáltam oroszul.”* (Dercen, születési dátum nélkül); *„Először nehezen tanultuk a vezényszavakat, később pedig a szolgálati helyeken használt orosz szlenget.”* (Beregszász, 1963).

Amint az az adatközlők válaszaiból is kitűnik, az esetek túlnyomó többségében a taktikai megfontolások mellett ezt azzal is elősegítették, hogy a magyar nyelvterületről származó férfiakat valamely távoli város (például az oroszországi *Tambov, Murmanszk, Kirov* (ma *Vjatka*), *Habarovszk*, vagy a kazahsztáni *Bajkonur*, jobb esetben az ukrainai *Luck, Csernovci, Lemberg, Brodi, BilaCerkva*, vagy az azóta Oroszországhoz csatolt *Krím-félsziget*) laktanyájába sorozták, sorozzák be, ahová általában csak egy-két magyar nyelvet beszélő személy került. Adatközlőink közül 14 főnek egyáltalán nem voltak magyar bajtársai, míg a többiekkel néhány (1–7 fő) magyar anyanyelvű személy szolgált együtt. Két válaszadó mondta azt, hogy vele több tucatnyi (20–30 fő) magyar szolgált.

Nyolc fő már a független Ukrajna létrejöttét követően teljesített szolgálatot, a fennmaradó 17 fő pedig még a szovjet hadseregben szolgált. A szolgálatteljesítés idejére vonatkozóan lásd az 1. táblázat adatait.

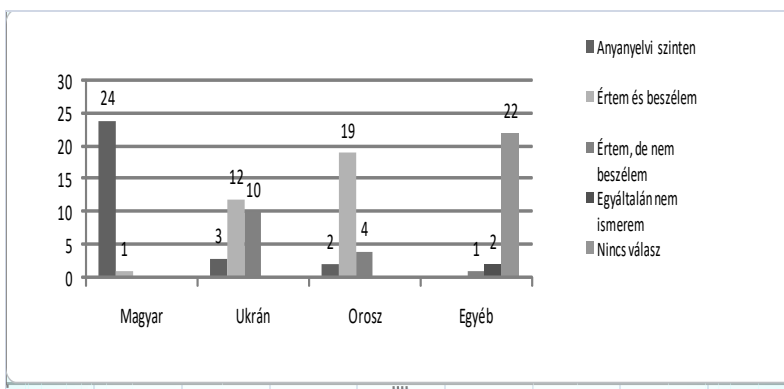
Szolgalat ideje	Adatközlő száma
90-es évek	8 fő
80-as évek	10 fő

² A zárójelben megadott azonosító az adatközlő lakhelyének nevét, illetve születési évét tartalmazza.

70-es évek	2 fő
60-as évek	2 fő
Nincs válasz	3 fő

1. táblázat. Az adatközlők szolgálati ideje

Az ukrán nyelvet jelenleg 3 fő anyanyelvi szinten, 12 fő pedig kommunikációs szinten ismert nyelvnek minősítette. 10 fő arról nyilatkozott, hogy ért ukránul, de nem tud azon kommunikálni. Az orosz nyelv ismereti szintje ennél kicsit jobbnak nevezhető: 2 fő anyanyelvi szinten, 19 fő kommunikációs szinten ismeri azt, s csupán 4 fő nyilatkozott az orosz nyelven való beszéd tudásának hiányáról. Más nyelvek ismerete viszont egyáltalán nem jellemző. 22 fő egyáltalán nem is jelölt ezzel kapcsolatosan semmilyen választ, ami nyilvánvalóan az idegen nyelvek teljes körű ismeretének a hiányára utal, ahogyan a fennmaradó három fő válasza is. Erről lásd az 1. ábra adatait.

1. ábra. Az adatközlők nyelvismeretéről

5. Államnyelvi kölcsönzavak a katonai élethez kapcsolódó megnyilatkozásokban

A kérdőív zömében a katonai szolgálattal, a katonatársakkal, az alakulatokkal, a használatos eszközökkel, ruházattal, étkezéssel kapcsolatos kérdéseket tartalmazott, melyekkel a célunk az volt, hogy adatközlőink spontán módon, ne direkt rákérdezések alapján, említsék az általuk ismert államnyelvi eredetű kölcsönzavakat.

A továbbiakban az e kérdések kapcsán kapott válaszokat próbáljuk meg röviden összefoglalni, külön hangsúlyt fektetve az említésre kerülő orosz és ukrán nyelvi elemekre.

5.1. A laktanya felépítése: objektumok, géppark

A laktanyában található objektumokat az adatközlők elsősorban magyar nyelvű megfelelőikkel nevezték meg. Például „*kaszárnyák, kiszolgáló helyiségek, étkezdék, gépparkok, fegyverraktárak, parancsnoki épületek stb.*” (Mezőkaszony, születési dátum nélkül). De olyan is volt, aki erre a kérdésre – az objektumok titkos voltára való hivatkozással – nem válaszolt. Viszont, ha nem is nagy számban, de azért itt is találkozhatunk szláv nyelvi elemekkel.

Pl.: **bánya** – ‘fürdő’ 1. fürdőhelyiség; 2. ‘gőzfürdő’ <or., ukr. *баня*;
klubb/klub – 1. a kárpátaljai magyar nyelvben elsősorban ‘kulturház’ jelentésben; 2. ‘klub’ <or., ukr. *клуб*; **medpunkt** – ‘egészségügyi ellátó vagy elsősegélynyújtó hely’ <or., ukr. *медпункт* ← *медичний пункт*; **stáb** – 1. ‘törzs’; 2. ‘parancsnokság’ <or., ukr. *штаб*.

A szovjet eszme a hadseregben is fontos szereppel bírt, s ennek egyik elemét képezte a laktanyákban kialakított *Lenin-szoba* is, amely a katonák politikai kiképzése, illetve szabadidős tevékenységeinek helyéül szolgált.

Adatközlőinket arra is megkértük, hogy nevesítsék, milyen gépparkkal rendelkezett a laktanyájuk. Erre a kérdésre is elsősorban magyar nyelvi megnevezésekkel válaszoltak. Államnyelvi megnevezések közül az alábbiakat említették:

zpravcsik – ‘üzemanyag-szállító és -töltő gépkocsi’ <or. *заправщик* ← *заправочная машина*; **pozsárnajamasina** – ‘tűzoltókocsi’ <or. *пожарная машина*; **szanitarnamasina** – ‘egészségügyi ellátó (gépkocsi)’ <or. *санитарная машина*, ukr. *санітарна машина*.

Itt többen említették viszont az adott eszköz, gépjármű márkáját is. Pl. „*BMP-k (páncélozott, lánctalpas szállítójárművek, tankok, dzsipek (GAZ), teherautók (Ural, GAZ, Kraz stb.), rádiós és más speciális járművek*” [Salánk, 1966]. Az idézett példán kívül még az alábbi márkanév kerültek nevesítésre: **ZIL, Kamaz, Gázik**. Illetve egy adatközlő cirill betűkkel adta meg a válaszait: **БМП, БТР, Тунгузка, Урал**.

Az objektumok megnevezése mellett arra is kíváncsiak voltunk, hogy a laktanyában szolgálatot teljesítő egységek kapcsán említésre kerülnek-e államnyelvi eredetű megnevezések. A többség a magyar nyelvben is ismert megnevezéseket (mint például *rádiósok, gyalogosok, tűzszerészek, ejtőernyősök*) adta meg, de itt is előkerültek államnyelvi kifejezések. Például:

bataljon – ‘zászlóalj’ <or., ukr. *батальйон*; **mechanizátorok** – ‘gépészek’ <or. *механизатор*, ukr. *механізатор*; **tankisták** – ‘harckocsizó katonák’ <ukr. *танкіст*; or. *танкист*.

5.2. Beosztások és rendfokozatok, egymás közötti megszólítások

A korábbi köznyelvi vizsgálatok a kölcsönszavak között több katonai rangot is adatoltak (lásd pl. Gazdag 2021). Így várható volt az, hogy a katonai szolgálat kapcsán ezek még nagyobb számban fognak majd említésre kerülni. Adatközlőink az alábbi kölcsönszói megnevezéseket említették:

general/generálik – ‘tábornok’ <or., ukr. *генерал*; **general major** – ‘dandártábornok’ <or., ukr. *генерал майор*; **general lityinánd/lityinánt** – ‘altábornagy’ <or., ukr. *генерал лейтенант*; **general polkovnyik** – ‘vezérezredes’ <or., ukr. *генерал полковник*; **jefrejtor** – ‘őrvezető’ <or. *ефрейтор*, ukr. *ефрейтор*; **kapitán** – ‘kapitány’ <or. *капитан*, ukr. *капітан*; **komángyirzvoda** – ‘szakaszparancsnok’ <or., ukr. *командир взвода*; **mladsij lityinánd/lityinánt** – ‘alhadnagy’ <or. *младшей лейтенант*; **mládsijszerzsánt** – ‘tizedes’ <or. *младший сержант*; **nacsajnyik** – ‘főnök; parancsnok’ Magyarországon is ismert, elsősorban szépirodalmi és sajtónyelvi előfordulású szó <or., ukr. *начальник*; **major** – ‘őrnagy’ <or., ukr. *майор*; **marsal** – ‘tábornagy’ <or. ukr. *маршал*; **podpolkovnyik** – ‘alezredes’ <or. *подполковник*; **polkovnyik** – ‘ezredes’ <or., ukr. *полковник*; **práporscsik** – ‘zászlós’ <or., ukr. *прапорщик*; **szerzsánt** – ‘szakaszvezető’ <or., ukr. *сержант*; **sztársij lityinánd/lityinánt** – ‘főhadnagy’ <or., ukr. *старший лейтенант*; **sztársij szerzsánt** – ‘őrmester’ <or. *старший сержант*; **sztársina** – ‘törzsőrmester’ <or., ukr. *старшина*.

Az eltöltött szolgálati idő függvényében a katonák sajátos (becse)nevekkel illették egymást, melyek között értelemszerűen az orosz megnevezések domináltak. Az újoncokat általában az alábbi nevekkel illették:

duh/duhi – ‘szellem’ <or., ukr. *дух*; **mamont** – ‘mamut’ <or., ukr. *мамонт*; **piszton** – 1. ‘gyutacs’; 2. ‘dugattyú, dugó’ <or. *пистон*, ukr. *пістон*; **prizönyiki** – ‘újonc’ <or. *призывник*; **pupok** – ‘köldök’ <or. ukr. *пупок*; **szalaga/szálága** – ‘fiatal, tapasztalatlan katona, kadét’ <or. ukr. *салага*; **szlon** – ‘elefánt, az első félévét töltő katona’ <or., ukr. *слон*.

A már huzamosabb ideje szolgálók megnevezéseiként az alábbiak kerültek említésre:

cserpák ‘merítőedény’; illetve átvitt értelemben a katonaságnál az ‘ételosztó személy’ megnevezése is <or., ukr. *черпак*; **szverhszrocsonyik/szvercsok** – ‘továbbszolgáló (katona)’ <or. *сверхсрочник*;

A leszerelés előtt álló katonákat pedig az alábbi megnevezésekkel illették:

gyed/gyeduska – ‘apó, a harmadik félévét töltő katona’ <or. *дед*; **dembel/gyembel** – ‘leszerelés előtt álló’ <or. *демобілізація* vagy *дембель* ← *ДМБ*; **sztárik** – ‘idős (katona)’ <or. *старик*.

5.3. A személyes felszereltség: ruházat és munkaeszközök

A ruházkodás kapcsán tetemes mennyiségűnek nevezhető orosz kölcsönszó került említésre:

„**beret**” **sapka** – ‘svájcsapka, matrózsapka’ <or. *берет*; **buslát/buslat** – ‘kétsoros posztózubbonny’ <or., ukr. *бушлат*; **furázska** – ‘katonai tányérsapka’ <or. *фуражка*; **gimnasztjorka** – ‘ingzubbonny’ Magyarországon is ismert, elsősorban szépirodalmi előfordulású szó <or. *гимнастёрка*; ukr. *гимнастёрка*; **hebe** vagy **HB** – ‘pamutruha, mindennapi viselet, munkaruha’ <or. *хб* ← *хлопчатобумажная ткань*; **kalconi** <‘hosszúszárú alsónadrág’ <or. *кальсоны*, ukr. *кальсоны*; **kirzové/kilzovéj csizma** – ‘durva, vízhatlan vászonból készült csizma’ <or. *кирзовый*, ukr. *кризовий*; **kityel** – ‘a katonai viselet felső, zakószerű ruhadarabja’ <or. *китель*; **kombinzon** – ‘kezeslábas’ <ukr. *комбінезон*; or. *комбинезон*; **majka** – a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban általánosan elterjedt 1. ‘trikó’; 2. ‘sportmez’ <or., ukr. *майка*; **parádka/parádnőj/páradna forma** – ‘díszruházat’ <or. *парадка*; **pilotka** – ‘katonai (tábori) sapka’ <ukr. *пілотка*; or. *пилотка*; **portyánka** – ‘vászonkapca’ <or. *портянки*; **PS** – ‘díszruházat, szabadidőruha’ <or. *пш* ← *полушерстяная ткань*; **pufályka/pufajka/fufajkakabát** – 1. ‘pufajka, vattakabát, vattaruha’ 2. ‘kötött alsóruha, trikó’ <or. *фуфайка*; ‘vattakabát’ <or., *фуфайка*; **sinel/sinely** – ‘köpeny; télikabát’ <or., ukr. *шинель*; **slemafon** – ‘zajvédővel ellátott füles biztonsági sapka a harckocsizók számára’ <or. *шлемофон*; **tulup** – ‘prémes, hosszú télikabát’ <or. *тулуп*; **usánka** – ‘füles, téli sapka’, Magyarországon is használatos, főleg divatcikk <or. *ушанка*; **válenki/valenyki** – ‘posztószárú és- fejű csizma’ <ukr. *валянки*; or. *валенки*.

Az adatközlők beosztásától függően igen sokrétű azoknak az eszközöknek a listája, melyeket a szolgálati idejük során végzett feladataiknál használtak. Ezek között egyaránt megtalálhatjuk a *csípőfogót*, a *kalapácsot*, a *zsirkrétát*, a *tórt*, vagy a *gépfegyvert*.

Ugyanakkor államnyelvi kölcsönszavakat itt is adatoltunk:

gázmaszka – ‘gázálarc’ <or. *газовая маска*, ukr. *газова маска*; **hezeká** – ‘vegyszeres csatorna’ <or. *хзк* ← *химически загрязнённая канализация*; **himzascita** – ‘vegyszermelés’ <or. *химзащита*; **májsztyerok** – ‘simítólapát’ <or. *мастерок*; **protyvogáz** – ‘gázálarc’ <or. *противогаз*;

sláng pozsárnij – ‘tűzoltó-tömlő’ <or. *шланг пожарный*; **sznájper** – ‘mesterlövész-puska’ <or., ukr. *снайпер*; **topor** – ‘balta’ <or. *топор*.

5.4. A katonáélet: napirend, elvégzendő feladatok, szabadidő

A katonák élete egy elég kötött menetrend szerint zajlik, melyben a nap minden időszakának megvan a maga feladatköre, s ezek között feltételezhetően olyan elemek is akadnak, amelyeket az adatközlők államnyelvi formában használnak. Ezért arra is megkértük őket, hogy írják le, miként nézett ki egy szokványos napjuk a hadseregben. Ilyen válaszokat kaptunk:

„Ébresztő, tisztálkodás, ágyazás, torna, reggeli, sorakozó, kivonulás munkára (teherautón, buszon, gyalog) munka, este ellenőrzött bevonulás, körlet rendbetevés (sepregetés, hóhányás, jégfeltörés) szabadidő (nyiratkozás, ruhatisztítás, gallérbetét felvarrás, olvasás, társalgás) vacsora, esti sorakozó, névsorolvasás, alvás.” (Verbőc, születési dátum nélkül), vagy: *„6:00 Felkelés, mosdás, sorakozó a folyosón, sorakozó a placcon, reggeli, sorakozó, napi munkafeladatok elvégzése, ebéd a munkahelyen (ha volt), folytatás a munkát, vissza a laktanyához, szünet, vacsora, szünet, egy óra levélírás, katona ruha rendbetevele, sorakozó, esti séta menetelve, mosdás, fekvés 10 órákor.”* (Borzsova, 1973).

Az előzetes feltételezéseink szerint itt is előfordultak orosz nyelvi elemek:

csász – 1. ‘laktanya’; 2. ‘hadosztály’ <or. *часть*; **nárjád** – 1. ‘munkalap szerint végzendő munka’; 2. ‘parancs, rendelkezés’ <or., ukr. *наряд*; **norma** – ‘munkában megkövetelt mennyiség’ <or., ukr. *норма*; **otboj** – ‘takarodó, lefújás’ <or. *отбой*; **podjom/pogyom** – ‘ébresztő’ <or. *подъем*; **politinformáció** – ‘politikai tájékoztató, a volt Szovjetunióban kötelező jelleggel tartott foglalkozások’ <ukr. *політична інформація* → *політінформація*; or. *политическая информация* → *политинформация*; **rozvod** – ‘fel- vagy elvezetés’ <or. *развод*; **sztolova** – 1. ‘ebédlő’; 2. ‘étkezdé’ <or. *столовая*; **ucsebka** – ‘képzés, tanulás; féléves katonai kiképzés’ <or. *кзпн. учебка*; **utrennaja fizerjadka** – ‘reggeli torna’ <or. *утренняя физзарядка*; **vecsernjáj prohulka** – ‘esti pihenőidő’ <or. *вечерняя прогулка*; **závtrák** – ‘reggeli’ <or. *завтрак*.

A napirenden belül természetesen mindenkinek voltak egyéni feladatai is. Például:

„Őriztem egy traktorgyárat, ahol a közép hatótávolságú rakétákat gyártották.” (Zápszony, 1965); *„Levezetni a tornát reggel, elvezetni a katonákat az étkezdébe, tanítani masírozni, elkísérni a katonákat az iskolába (a városban tanultak)”*. (Munkács, 1948). De ilyen orosz nyelvi elemekkel tarkított választ is kaptunk: *„Sztropolcssíknak tanultam*

Vinnicjában. A **básnőj krán** alatt akasztottam befelé a **betonplítákat**, ötemeletes épületeket építettünk.” (Dercen, születési dátum nélkül).

Az idézett mondatban szereplő kölcsönszavak:

básnőj krán – ‘toronydaru’ <or. башенный кран; **betonplita** – ‘betonlemez’ <or., ukr. бетон плита; **marsrut** – ‘útvonal, útirány’ <ukr.; or. маршрут; **sztropolscsik** – ‘árubiztosító, slinger’ <or. стропальщик.

A szabadidős tevékenységekkel kapcsolatban a válaszok többsége csak magyar nyelvi elemeket tartalmazott. Például:

„Moziba jártunk, tévét néztünk, koncerteket adtak a laktanyába az énekesek. Lehetett focizni, esetleg hétvégén kimenőre menni, de ez nagyon ritka volt mivel a mi alakulatunk titkos volt.” (Kaszony, 1963); „Ritkán volt ilyen. Ivás, verekedés.” (Beregszász, 1972). Itt az alábbi szláv nyelvi elemeket adatoltuk: **sáski** – ‘dámajáték’ <azor., ukr. шахи; **sportzál** – ‘tornaterem’ <or., ukr. спортзал.

5.5. Egészségügy

A katonák egészségi állapota különösen fontos jelentőségű, illetve nyilvánvalóan előfordultak sérülések is, melyeket valamilyen módon el kellett látni. Az egészségügyi ellátás kapcsán a mindennapi szóhasználatban is számos kölcsönszó él, melyek nyilvánvalóan a katonaság által használt orosz és/vagy ukrán nyelvi közegben ugyancsak elterjedtek lehetnek. A kérdés kapcsán az adatközlők válaszaiban az alábbi kölcsönszavakat sikerült adatolnunk:

dezsuralók – ‘ügyeletesek’ <or. дежурный; **felcser** ‘orvossegéd’ a német *Feldscher* átvételeként Magyarországon is ismert, elsősorban szépirodalmi előfordulású, az aktív használatból kiavult szó <or., ukr. фельдшер; **medszanbat** – ‘orvosi-egészségügyi zászlóalj’ <медсанбат ← медичний санітарний батальйон; **szancsász** – ‘orvosi, egészségügyi részleg’ <or. санчасть ← санитарная часть.

5.6. Étkezés

Az étkezés minden ember életében kiemelt szereppel bír. A kárpátaljai magyar nyelvváltozatok korábbi vizsgálatai során számos olyan étel és ital megnevezését sikerült adatolni, melyet a helyiek az anyanyelvi beszédük során is az átadó nyelvi néven ismernek (erről lásd például Gazdag 2021). Ez alapján azt feltételeztük, hogy a katonák étrendjét illetően is adatolhatók ilyen megnevezések. S ha nem is nagy számban, de valóban sikerült rögzítenünk néhány ilyen elemet, ezek egy része a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban általánosan is ismert kölcsönszó:

borscs(leves) – ‘borscsleves; ukrán céklaleves’ <or., ukr. борщ;
grecka/hrecska – ‘tatárka, hajdinakása’ (Fagopyrum Gaerth) <or., ukr. гречка;
kiszely/kiszel/kiszej – ‘gyümölcskocsonyából készült ital’ <or. кисель;
kompót – ‘friss vagy fagyasztott gyümölcsből főzött üdítőital’ <or., ukr. компот;
perlovka – ‘árpagyöngy, gersli’ <or., перловка, ukr. перлова каша;
plov – ‘piláf’ <or., ukr. плов; **roszolnyik** – ‘uborkaleves’ <or. рассольник, ukr. розсольник;
sziljotka – ‘sóshering’ <or. селёдка;
vermishely – ‘cérnametélt’ <or. вермишель, ukr. вермішель.

5.7. Fizetés, dicséret és büntetés

Az adatközlőinket arra is megkértük, hogy meséljenek arról, kaptak-e valamilyen bérezést a szolgálati idejük alatt, s ha igen, akkor az körülbelül mire volt elegendő. A Szovjetunió idején szolgáló válaszadóink 7–30 rubel közötti összeg fizetésben részesültek, míg a független Ukrajna idejében szolgálók a szolgálati idejüktől függően 1 millió 100 ezer kupont, vagy kilenc grivnyát kaptak. A válaszadók többsége úgy nyilatkozott, hogy ez az összeg lényegében semmire sem volt elegendő. Például:

„16 rubel, nem sok mindenre. Háromszor jól lehetett lakni.” (Sárosoroszi, 1967), vagy *„17 rubel 70 kopek mindent holnap. Cigaretára elég volt, és kész.”* (Bakta, 1970).

Vizont volt, aki a kapott pénzüsszeget egészen elfogadhatónak tekintette:

„Mindennek elég volt, amire szükségem volt. Néha küldtem haza is belőle. Nem emlékszem mennyi volt pontosan.” (Som, 1972); *„Másfél évi munkám után 120 rubelt hozhattam haza. A megkeresett pénzből a saját ellátásunkat is fedezni kellett.”* (Beregszász, 1963).

A fizetésből megvásárolható tételek között kölcsönszavakat is adatoltunk:

fogpaszta – a magyar nyelvterületen általánosan is ismert, kissé elavult, de a szlovákiai magyarban is aktív használatú ‘fogkrém’, <hibrid kölcsönszó, melynek utótagja a szláv nyelv паста az or. зубнаяпаста szó; **korzsiki** – ‘lepény, lángos’ <ukr. коржик; **vorotnyicsok** – ‘felvarrható gallér’ <or. воротничок.

A jó szolgálatért kapott jutalmazás kapcsán a válaszadók elsősorban a dicséretet, a kitüntetést, vagy a kimenőt említették. Például:

„Dicséretet kaptak, jutalmat is kaptak: kimehettek a városba és egy kis szabadságban is részesültek, hogy hazautazhassanak.” (Munkács, 1948); *Igen, mivel az autó kitérő jegyet kapott a techoszmotra, szabadságot kaptam.* (Barkasó, 1952).

Az utóbbi mondatban előforduló kölcsönszó: **techoszmotr** – ‘műszaki vizsga’ <or. *техосмотр* ← *технический осмотр*. Többen említették azt is, hogy a jó szolgálat elismerése gyanánt **gramota** – ‘oklevél’ <or., ukr. *грамота* járt.

Az esetlegesen elkövetett kihágás természetesen megrovást és büntetést vont maga után. Ezzel kapcsolatban így nyilatkoztak:

„Illemhelyek pucolása, udvarseprés, több napos zárka.” (Munkács, 1948);
„Volt büntető osztag, akik az esethez mérten kirótták és ezeket összegyűjtötték (6-17 napot) és egyszerre töltötték a büntetést” (Szőlősgyula, 1968).

A büntetések kapcsán az adatközlők az alábbi szláv kölcsönszavakat említették:

gauptvahta – ‘katonai fogda’ <or. *зauptвахта*; **himija** – ‘vegyszerezési munka’ < az or. *химия*; ukr. *хімія* kémia szavak alapján; **rázssálováli** – ‘lefokozás’ <*разжаловать*, múlt időben *разжаловали*.

6. Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy a katonai szolgálat jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy adatközlőink jobban elsajátíthassák az államnyelvet. Ezen túl természetesen az is jól megmutatkozik a kutatás eredményeiből, hogy a szolgálati idő és az államnyelv ez idő alatt történő, lényegében kizárólagos használata komoly hatást gyakorolt az érintett személyek nyelvhasználatára, s különösképpen a katonai élettel kapcsolatos szókincsére. Ez ugyanis számos olyan államnyelvi elemet tartalmaz, amely a köznyelvben nem ismert.

A kutatás révén sikerült eddig tudományosan nem rögzített államnyelvi elemeket is gyűjtenünk, és eredményeink alapján ráadásul olyan jelenségeket is megfigyelhettünk, mint például a kölcsönszavak többalakúsága, vagy az orosz és ukrán nyelvi megfelelőik párhuzamos használata.

Emellett ugyanakkor azt is mindenképp hangsúlyozni kell, hogy több adatközlő bevonásával, illetve mélyinterjúkkal végzett kutatás nyilván további kölcsönszavak rögzítését tenné lehetővé.

Felhasznált irodalom

- Bárány, E. & Cserniczkó, I. 2009. = Барань, Е. & Черничко С. Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II. *Acta Beregsasiensis* 2009. VIII. évfolyam, 1. kötet. 91–112.
- Cserniczkó, I. 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

- Cserniczkó, I. & Hires K. 2003. A kölcsönzés In: Cserniczkó, I. (ed.). *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. 125–138.
- Fodó, S. 1973. Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar Nyelvjárások* 19. kötet / 1973. 41–52.
- Gazdag, V. 2010. Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna) In: Fábri, I. & Kötél, E. (eds.). *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*. Budapest. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. 124–160.
- Gazdag, V. 2015. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat orosz/ukrán kölcsönzszavai. *Zempléni Műzsa*. Társadalomtudományi és Kulturális Folyóirat XV. évf. 4. szám. 25–30.
- Gazdag, V. 2021. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*. Törökbálint. Termini Egyesület.
- Kis, T. 1988. Hány katonai nyelv van? *Igaz Szó* 33. évf. 7. szám. 32
- Kis, T. 1992. *Bakaduma. A mai magyar katonai szleng szótára*. Budapest. Zrínyi Kiadó.
- Kis, T. 2008. *A magyar katonai szleng szótára*. Debrecen. Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Kiss, T. 2002. A magyar katonai szleng. In: A. Jászó, A. & Bódi, Z. (eds.). *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 12. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 105–113.
- Kótyuk, I. 2007. = Ковтюк, И. *Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре*. Под редакцией и с предисловием А. Золтана. Ниредьхаза.
- Lizanec, P. 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Egyetemi jegyzet. Uzshorod. Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma, Uzshorodi Állami Egyetem.
- Márku, A. 2008. *Érvényes történetek* Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. Ungvár – Beregszász. PoliPrint Kft. – KMF.
- Márku, A. 2013. *„PoZákárpátszki”*. *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár. „Líra” Poligráfcentrum.